

وضعیت کودکان کار و خیابان در ایران^(۱)

تألیف: دکتر رزا قراچورلو
وکیل پایه یک دادگستری و استادیار دانشکده حقوق واحد مرکز دانشگاه آزاد اسلامی

«تقدیم به تمام کودکان کار و خیابان»

"من خواب دیده‌ام، که کسی می‌آید، کسی دیگر، کسی بهتر. کسی که مثل هیچ کس نیست، کسی که آمدنش را نمی‌شود گرفت، دستبند زد و به زندان انداخت، کسی که سفره را می‌اندازد و نان را قسمت می‌کند و باغ ملی را قسمت می‌کند و شربت سیاه سرفه را قسمت می‌کند و ... سهم ما را هم می‌دهد."

از زنده یاد: فروغ فرخزاد

مقدمه

مسئله رفع فقر کودکان و حل مشکلات بچه‌های خیابانی، موضوعی است که حقیقتاً تنها با همکاری بین‌المللی دولتها، سازمانهای بین‌المللی دولتی و سازمانهای غیر دولتی بین‌المللی همچون عفو بین‌الملل و دیده بان حقوق بشر و همکاری مشترک و تنگاتنگ با فعالان حقوق کودک حل و فصل خواهد شد. لیکن متأسفانه مقامات دولتی و رسمی، عملاً این معضل اجتماعی را نادیده می‌گیرند، زیرا که این کودکان بیشتر بخاطر فقر اقتصادی و عدم تامین مالی خانواده‌های خود و به خاطر امرار معاش و کمک اقتصادی به خانواده‌های فقیر خود و در برخی موارد تامین هزینه‌های درسی خود یا خواهران و برادران کوچکتر خود، مجبور به انجام کارهای خیابانی و بعضاً غیر قانونی می‌گردند. وضعیت عدالت اجتماعی این کودکان بسیار نامطلوب است و بچه‌های خیابانی بیشتر از کودکان دیگر در معرض تجاوزهای جنسی و بیماری‌هایی همچون ایدز، خشونت‌های جنسی و در صورت دختر بودن حاملگی‌های اجباری قرار خواهند گرفت. در ایران، حدود بیست انجمن و سازمان غیر دولتی فعال در زمینه حمایت از کودکان وجود دارد که از جمله مهمترین آنها می‌توان به انجمن حمایت از حقوق کودک، انجمن همیاران غذا (غیر دولتی ایران) مربوط به کودکان کار و خیابان، موسسه غیر دولتی کودکان و زنان رهیاب، انجمن شورای نویسندگان برای کودکان و نوجوانان، انجمن شورای کتاب کودک، انجمن آموزش و ارتقا بهداشت خانواده، انجمن توان یاب برای حمایت از کودک، موسسه آموزش کودک، موسسه رشد برای امور فرهنگی، تحقیقی و آموزشی کودک، اشاره نمود.

بند الف. کودکان کارگر یا کودکان کار^(۳)

کودکان کار یا کارگر به دو دسته تقسیم می‌شوند: ۱. کودکان کارگر که به کار تولیدی یا خدماتی مشغول هستند و ۲. کودکان خیابان.

کودکان خیابان عمدتاً مشکلات بیشتری دارند و مورد سوء استفاده‌های بسیاری قرار می‌گیرند و خطرات فراوانی آنها را تهدید می‌کند. گرایش به مصرف سیگار و مواد مخدر، بهره‌کشی از آنها به صورت فروش یا اجاره، مشارکت در ارتکاب جرائم از قبیل قتل، سرقت و توزیع مواد مخدر، فروش اعضای بدن، قرار گرفتن در باندهای فساد و قاچاق به دیگر کشورها از پیامدهای حضور و کار کودکان در خیابان است.

از نظر کارشناسان امور اجتماعی و اقتصادی، پدیده کار کودکان، علتهای عمده و زیربنایی دارد که از آن جمله می‌توان به فقر اقتصادی، فقر فرهنگی، عدم تعادل اقتصادی، رشد ناکافی اقتصادی، توزیع ناعادلانه در آمد و اختلاف طبقاتی بسیار در جامعه، عدم دست یابی افراد به کار و شغل مطلوب در شرایط رونق اقتصادی، مهاجرت وسیع روستائیان به شهرها، گسترش فقر و افزایش هزینه‌های زندگی، رکود اقتصادی و بیکاری بخصوص در کشورهای صنعتی یا در حال توسعه، قوانین و مقررات ناکافی برای پیشگیری سوء استفاده از کودکان و یا مقابله با آن و فقدان آموزش و آگاهی عمومی اشاره نمود.

بند ب. کودکان خیابان^(۳)

کودکان خیابان فقط کودکان بی سرپرست نیستند بلکه بالعکس، غالباً توسط والدین خود و به خاطر فقر اقتصادی برای امرار معاش، به فروش کالاهای جزئی در خیابان همچون گل، آدامس، فال حافظ، روزنامه و یا انجام کارهایی چون واکس زدن کفش، پاک کردن شیشه‌های اتومبیل‌ها بخصوص هنگام چراغ قرمز، تکدی گری و بعضی اوقات انجام کارهای غیر قانونی مثل قاچاق و فحشاء اقدام می‌نمایند. نود درصد از این گونه کودکان دارای خانه و خانواده هستند و در هنگام غروب به خانه خود باز می‌گردند.

سن کودکان خیابان در ایران بین ۶ تا ۱۸ و اکثراً ۱۲ سال محاسبه شده است. طبق گزارش صندوق کودکان سازمان ملل متحد (یونیسف) در ایران، متأسفانه از شش سال قبل تاکنون، تعداد کودکان خیابان در ایران، پنج برابر افزایش یافته است و در شهرهای بزرگ طبق آمار موجود به ترتیب در تهران، شیراز، اصفهان، تبریز و مشهد بیشترین تعداد

کودکان خیابان وجود دارد و علت اصلی آن نیز، مهاجرت این کودکان به تنهایی یا همراه با خانواده‌های خود به شهرهای بزرگ جهت کسب در آمد و امرار معاش اقتصادی است.

بند ج. گزارش سال ۲۰۰۶^(۴) یونیسف

(صندوق کودکان سازمان ملل متحد)

از وضعیت کودکان خیابان در ایران

طبق گزارش یونیسف، شصت هزار

کودک خیابان در ایران به موجب گزارش

دولت جمهوری اسلامی ایران به کمیته

حقوق کودک^(۵) وجود دارند و در تهران

هم چندین مرکز امن و پناهگاه برای این

کودکان افتتاح شده است. خانه سبز، خانه

شوش و خانه ریحانه که برای یاری رساندن به این کودکان ایجاد شده اند (اگر چه در یک ظرفیت محدود) از جمله این مکانهای امن می باشند که متأسفانه مدتی هم بنا به دلایلی مبهم و نه چندان مشخص، بسته شدند.

در گزارش یونسف به کودکان افغانی در ایران که به عنوان کودک خیابان کار می کنند، نیز اشاره شده است اما غالباً کودکان کار و خیابان، ایرانی هستند و بیشتر آنها هم متأسفانه به مدرسه نمی روند.

سوء استفاده های متعدد اعم از جنسی، اقتصادی و استثمار کودکان خیابان، بیگاری، فقر، گرسنگی، اعتیاد به مواد مخدر یا به هر نوعی دست داشتن در توزیع مواد مخدر و دیگر کارهای خلاف، قاچاق این کودکان و گاهی فروش اعضای بدن آنها، پورنوگرافی و استفاده از این کودکان در تصاویر و صور قبیحه و به ویژه اگر این کودکان، از قشر دختران فراری^(۴) باشند، تجاوز جنسی نسبت به آنها از زمره جرائم و سوء استفاده هایی است که نسبت به این کودکان اعمال می شود.

در بهار سال ۱۳۸۵، حدود ۱۹۴۹ کودک خیابان فقط در تهران تحت عنوان امنیت و خدمات اجتماعی ساماندهی شدند و اکثر این کودکان، تحت فشارهای مختلف خانوادگی، اقتصادی و اجتماعی از خانه خود فرار کرده بودند.

بند د. کودکان کار و خیابان در ایران

در ایران، ساماندهی این کودکان بر عهده سازمان بهزیستی می باشد. طبق آمار سازمان مذکور، تعداد کودکان کار در سال ۱۳۸۴، هفتصد و هشتاد و چهار هزار نفر بوده است. تفاوت فاحش میان آمار کودکان کار که تحت پوشش بهزیستی قرار می گیرند با آمار تخمین زده شده توسط کارشناسان، نشانگر مخفی بودن تعداد قابل توجهی از این کودکان است. بر اساس یک سرشماری انجام شده در کشور ایران، حدود دوازده درصد از جمعیت ده تا نوزده سال کشور ما، فعالیت اقتصادی دارند.

طبق آمار رسمی، ۱/۵ درصد از کل شاغلان کشور را کودکان کار تشکیل می دهند، اما آمار واقعی کودکان کار خیلی بیشتر از این آمار رسمی می باشد. با وجود حدود بیست و چهار میلیون نفر جمعیت زیر هجده سال در کشور، هجده میلیون از این افراد مشغول به تحصیل می باشند و احتمالاً شش میلیون به سر کار می روند.

بند ه. قوانین مرتبط ایران در خصوص کودکان کار و خیابان

طبق ماده ۷۹ قانون کار مصوب آبان ماه ۱۳۶۹، بکار گماردن افراد کمتر از پانزده سال تمام ممنوع است و در ماده هشتاد همان قانون به تعریف کارگر نوجوان اشاره شده است. بموجب ماده هشتاد، " کارگری که سن وی بین پانزده تا هجده سال

تمام باشد، کارگر نوجوان نامیده می‌شود و در بدو استخدام باید توسط تأمین اجتماعی مورد آزمایش‌های پزشکی قرار گیرد". این امر در حالی است که ماده ۲ مقاله نامه شماره ۱۸۲ سازمان بین‌المللی کار (ILO)^(۱) مصوب ۱۹۹۹، تحت عنوان "حذف بدترین اشکال کار کودک"^(۲) اصطلاح کودک را برای تمام اشخاص کمتر از هجده سال مورد استفاده قرار می‌دهد، و ایران در سال ۱۳۸۱ (۲۰۰۲) به این مقاله نامه ملحق شده است. همچنین کنوانسیون بین‌المللی جهانی حقوق کودک مصوب ۱۹۸۹ که دولت جمهوری اسلامی ایران نیز در سال ۱۳۷۳ (۱۹۹۴) به آن (البته با حق شرط مبهم و کلی) ملحق شده است، تمامی افراد کمتر از هجده سال را در زمره کودکان بشمار می‌آورد. لازم به ذکر است که به موجب ماده ۷۹ قانون یاد شده، بکارگماردن افراد کمتر از پانزده سال، ممنوع اعلام شده است و متخلفان مستوجب جزای نقدی و حبس می‌باشند.

ساعات کار کودکان کارگر و نوجوان نیز بموجب ماده ۵۱ همان قانون، نیم ساعت کمتر از کارگران بزرگسال است و طبق ماده ۵۳، ارجاع کار در شب و اضافه کاری برای کودکان کارگر ممنوع شده است. همچنین بر اساس ماده ۸۳ همان قانون، ارجاع کارهای سخت، زیان آور و خطرناک و حمل بار با دست توسط کارگران نوجوان ممنوع و قابل مجازات اعلام شده است.

همینطور طبق ماده ۷۱۳ قانون مجازات اسلامی: "هر کس طفل صغیر یا غیر رشیدی را وسیله تکدی قرار دهد... به سه ماه تا دو سال حبس و استرداد کلیه اموالی که از طریق مذکور به دست آورده محکوم خواهد شد". در این مورد تفاوتی نمی‌کند که مرتکب جرم، پدر یا مادر طفل یا فردی بیگانه باشد که کودک را مورد سوء استفاده قرار دهد. پدر یا مادری که فرزند خود را به منظور اعمال تکدی در اختیار متکدیان قرار دهد، مطابق مواد ۴۳ و ۷۲۶ همان قانون به عنوان معاون جرم، قابل تعقیب خواهد بود.

کار کودکان به علت دستمزد پائین آنها برای کارفرمایان سود زیادی دارد. ضمن اینکه به جهت غیر قانونی بودن از مزایایی نظیر بیمه و بهداشتت حین کار هم محروم می‌باشند. این نکته مهم شایان ذکر است که یکی دیگر از مقاله نامه‌های سازمان بین‌المللی کار به شماره ۱۳۸ مصوب ۲۶ ژوئن ۱۹۷۳ و لازم‌الاجرا از سال ۱۹۷۶ که به مقاله نامه «حداقل سن اشتغال»^(۳) موسوم و با هدف حذف کامل کار کودک تهیه شده است و تأکید دارد اشتغال به کارهایی با احتمال خطر که از جهت بهداشتت، ایمنی، یا مسائل اخلاقی، کودکان را تهدید می‌کند برای افراد کمتر از هجده سال ممنوع است. لیکن دولت ایران هنوز به این مقاله نامه نپیوسته است. ماده واحده قانون تشدید مجازات به کارگماردن اطفال کمتر از ۱۲ سال در کارگاههای فرشبافی مصوب ۱۳۷۴/۱۱/۱۴ در جهت حمایت از کودکانی است که به بازار کار وارد می‌شوند و برای متخلفان در این ماده واحده، حبس تأدیبی از شش ماه تا یکسال و تأدیه غرامت از پنج هزار ریال تا پنجاه هزار ریال بعنوان محکومیت در نظر گرفته شده است و در صورت تکرار عمل، این مجازاتها تشدید خواهد شد.

بند و. حقوق کودک در قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران

در قانون اساسی علاوه بر حمایت عام از حقوق ملت در فصل چهارم و تضمین حقوق کودکان در ضمن این حمایت‌های عمومی، هدف قانون اساسی آن بوده است که برای حفظ مصلحت و رعایت غبطه کودکان، دولت موظف است هر تدبیری را اتخاذ نماید.

بند ز. راهکارها و پیشنهادها

۱. داشتن یک تلفن Hot-line.
۲. فراهم آوردن مکان امن و پناهگاه برای این کودکان.
۳. ارائه کمکهای مالی به این کودکان و خانواده‌های فقیر آنها برای رفع نیازهای مالی.
۴. انجام مطالعات و تحقیقات در این زمینه.
۵. اتخاذ اقدامات پیشگیرانه.

۶. ایجاد یک بانک اطلاعاتی و آمار دقیق از این کودکان و وضعیت آنها.
۷. ایجاد توجه و حساسیت عمومی در افکار عمومی مردم و مسئولان از طریق برگزاری همایشها، کنفرانسها، گروههای کاری، تهیه فیلمهای مستند، سریالهای تلویزیونی، انتشار مقالات و اخبار در مطبوعات و بطور کلی انعکاس و علنی کردن این موارد در رسانه‌های گروهی.
۸. ارائه خدمات مشاورهای رایگان به این کودکان و خانواده‌های آنها.
۹. آموزش فنون و مهارت‌های زندگی به این کودکان هم به صورت فردی و هم بطور جمعی و گروهی.
۱۰. تأسیس یک نهاد ملی برای حمایت از حقوق کودک متشکل از متخصصان از طیفهای مختلف اعم از مقامات دولتی، قضات، سازمانهای غیر دولتی، روان شناسان کودک، وکلای دادگستری، استادان دانشگاه، فعالان حقوق کودک و غیره که در حال حاضر فقدان این نهاد ملی در کشور ایران کاملاً احساس می‌شود.
۱۱. افزایش سطح آگاهی درباره حقوق کودکان به منظور جلوگیری از بهره‌کشی اقتصادی و آموزش حقوق کودکان به آنها و خانواده‌هایشان و تضمین حق برخورداری از آموزش رایگان و همگانی با کیفیت خوب برای تمام کودکان.
۱۲. همکاری کامل و فزاینده دولت جمهوری اسلامی ایران با کمیته حقوق کودک و اجرای رهنمودها و توصیه‌های آن.
۱۳. رعایت حداقل استانداردهای بین‌المللی سازمان ملل متحد در مورد کودکان و حمایت از حقوق آنها مثل استانداردهای یونسف، سازمان بین‌المللی کار و کمیته حقوق کودک.
۱۴. عدم اعدام کودکان زیر هجده سال بخاطر جرائم ارتكابی آنها و حتی عدم صدور حکم اعدام در مورد آنها.
۱۵. حمایت روزافزون دولت از کودکان پناهنده و آواره.
۱۶. تضمین برخورداری تمام کودکان از اصول بنیادین یک دادرسی عادلانه در مورد کودکان بزهکار و توسط دادگاههای صالح اطفال.

نتیجه‌گیری

طبق اسناد مهم بین‌المللی جهانی همچون اعلامیه ۲۰ نوامبر ۱۹۵۹ حقوق کودک^(۱۱)، برنامه عمل اجلاس جهانی سران در سال ۱۹۹۲ برای حذف کار کودکان که توسط سازمان بین‌المللی کار درشش کشور آغاز شد و تا سال ۲۰۰۰ نزدیک به صد کشور در آن شرکت نمودند و اتحادیه‌های کارگری، سازمانهای غیر دولتی (NGO) و مقامات دولتی، کارفرمایان و غیره برای تسهیل رشد و پیشرفت برنامه‌های این اجلاس با هم یک مشارکت بین‌المللی در زمینه کار کودکان اتخاذ کردند، و نیز بموجب مقاله نامه شماره ۱۸۲ مصوب ۱۹۹۹ سازمان بین‌المللی کار تحت عنوان حذف بدترین اشکال کار کودک که قبلاً پیرامون آن به تفصیل بررسی شده است، و بر اساس مقاله نامه شماره ۱۳۸ سازمان بین‌المللی کار در مورد تعیین حداقل سن کار کودکان و حداقل سن اشتغال برای مشاغل سخت و زیان آور، هر نوع سوء استفاده از کودک، بهره‌کشی جنسی، بیگاری و استثمار اقتصادی و بی‌توجهی به کودک ممنوع است و خانواده‌ها بعنوان اولین و

مهمترین محیط طبیعی رشد و نمو کودک، وظیفه اصلی را در پیشگیری از این موارد و حمایت از کودک بر عهده دارند و سپس بر وظیفه اقدام و نظارت دولتها در اسناد بین‌المللی یاد شده، تأکید می‌شود.

همچنین کمیته حقوق اقتصادی، اجتماعی، فرهنگی مربوط به میثاق بین‌المللی حقوق اقتصادی، اجتماعی، فرهنگی در ۲۶ نوامبر ۱۹۹۹ در هنگام بررسی گزارش کشور مکزیک در مورد مشکلات کودکان کار و خیابان در آن کشور و نیز گزارش گزارشگر ویژه موضوعی^(۱۱) مربوط به فروش کودکان، فحشاء و پورنوگرافی سازمان ملل متحد، آقای ژان میگوئل پفیت در ۱۵ نوامبر ۲۰۰۵ پس از بازدید و ملاقات از شهر آتن در کشور یونان به خاطر معضل فروش کودکان و به کارگیری آنها در امر فحشاء و در موارد متعدد دیگر پس از بازدید از رم در ایتالیا، آلبانی و مکزیک بر ممنوعیت این امر و بر همکاری قوی و مؤثر بین دولتها با سازمانهای غیر دولتی مربوط به حمایت از حقوق کودکان در اجرای قواعد و مقررات مربوط به حمایت از حقوق کودکان پافشاری و تصریح می‌کند.

همینطور باید به آخرین سند بین‌المللی در این خصوص یعنی اعلامیه بلغاست^(۱۲) که دستاورد هفدهمین کنگره جهانی در بلغاست واقع در ایرلند شمالی (از ۲۷ اگوست تا اول سپتامبر ۲۰۰۶) می‌باشد نیز اشاره نمود. این اعلامیه در پنج صفحه و هجده بند، با تأکید بر کنوانسیون جهانی حقوق کودک و پروتکل اختیاری آن و تمرکز بر اهداف مندرج در آنها، به مواردی همچون خشونت علیه کودکان، خشونت‌های خانگی، بیگاری و استثمار اقتصادی آنها، تبعیض میان کودکان، بهداشت کودکان، رعایت حقوق کودکان در مناقشات مسلحانه، قاچاق و فحشای کودکان، شهادت کودکان در دادگاه و عدالت کیفری آنها، کودکان کار و خیابان و حمایت از حقوق آنها تأکید می‌نماید.

پی‌نوشت‌ها

۱. The Situation of the Labour and Street Children in Iran.

این مقاله قبلاً به صورت سخنرانی توسط نگارنده (در زمان عضویت در کمیسیون حقوق بشر کانون وکلا) در همایش بین‌المللی حمایت از حقوق کودک، برگزار شده با همکاری مشترک کمیسیون حقوق بشر کانون وکلا و دادگستری مرکز و مرکز حقوق بشر، صلح و دموکراسی یونسکو دانشگاه شهید بهشتی، در دانشگاه شهید بهشتی مورخ ۱۳۸۵/۲۰/۹ در راستای طرح ارتقا حقوق بشر و دسترسی به عدالت برنامه عمران ملل متحد UNDP ارائه شده است. و توسط جناب آقای دکتر امیرنیک پی استاد محترم مرکز حقوق بشر دانشگاه شهید بهشتی به زبان فرانسه در جلسه ترجمه گردید.

۲. Child Labour.

۳. Street Children.

۴. UNICEF.

۵. CRC: Children Rights Committee.

۶. Runaway.

۷. International Labour Organization.

۸. ILO Worst Forms of Child Labour Convention.

۹. Minimum Age Convention.

۱۰. Humankind Owes the Child the Best It Has to Give.

بشر مدیون و متعهد است که بهترین را به کودک اعطاء کند.

۱۱. Thematic Ad Hoc Rapporteur.

۱۲. Belfast Declaration.

